

De fascinatie blijft

Nieuwe biografieën over Frederik II houden mythes in stand

In een jaar tijd verschenen er ineens twee Nederlandstalige publicaties over keizer Frederik II van Hohenstaufen (1194-1250). *Kroniek van een eigenzinnige Keizer. Stupor Mundi. Frederik II 1194-1250*, van Gregor Dijkhuis en onlangs *Het weergaloze bestaan van keizer Frederik II 1194-1250* van Cas van Houtert. Hoe komt het dat er juist nu over deze in Nederland vrij onbekende persoon twee biografieën verschenen zijn?

Huub Kurstjens is historicus en auteur van diverse publicaties over het geslacht Hohenstaufen.

Het antwoord komt van de auteurs zelf: de een is vol enthousiasme en bewondering over deze onmiddeleeuwse middeleeuwer die met zijn onorthodoxe, verlichte manier van denken zijn tijd ver vooruit was. De ander noemt hem weergaloos en op afstand de grootste en meest tot de verbeelding sprekende vorst van zijn tijd die werkte aan de verwezenlijking van zijn ideaal, een imperium waarin vrede en gerechtigheid heersten. Toe maar, de gedroomde vorst waar we vandaag de dag nog een puntje aan kunnen zuigen!

Ontaarde zoon

Het probleem is alleen dat er historisch het nodige op af te dingen is. Het gevaar schuilt namelijk in mythes die een eigen leven gaan leiden. Het begint al met allerlei benamingen voor Frederik II als *Puer Apuliae* (kind van Apulië) en *Stupor Mundi* (de man die de wereld versteld deed staan). Beide omschrijvingen hebben oorspronkelijk namelijk geen positieve, maar een negatieve connotatie. Zo is *Puer Apuliae* een begrip dat afkomstig is uit het middel-

‘In Noord-Italië moet men niets van Frederik II hebben, omdat hij de opkomende steden aan zijn gezag wilde onderwerpen en hun economische en politieke ontwikkeling belemmerde’

De fictieve ontmoeting tussen Frederik II en Al-Kamil, een tekening uit het beroemde boek van Frederik II *De arte venandi cum avibus* ('Over de kunst van het jagen met vogels').

eeuwse Duitsland. Het werd gebezigd door intellectuelen aan het hof van Otto IV van Brunswijk, een rivaal van Frederik II. Het was beledigend bedoeld in de betekenis van ontaarde zoon, omdat Frederik II ervan beschuldigd werd zich alleen bezig te houden met het ver weg liggende Zuid-Italië en Duitsland verwaarloosde. In geen enkele kroniek uit Zuid-Italië wordt hij zo genoemd.

En ook *Stupor Mundi* heeft oorspronkelijk een deels andere betekenis. De Engelse kroniekschrijver en monnik Mattheus van Parijs gebruikte deze omschrijving, waarbij hij enerzijds zijn bewondering

voor Frederik II niet kon onderdrukken, maar waarbij anderzijds de uitdrukking *stupor mundi et immutator mirabilis* – de man die de wereld versteld deed staan en haar wonderbaarlijk veranderde – een afwijzende ondertoon had. Voor de conservatieve mentaliteit van de christelijke middeleeuwen moest iedere wereldveranderaar wantrouwig bekeken worden, want de wereldorde was door God geschapen. Overigens

was deze uitdrukking ook niet helemaal nieuw. Al aan het begin van de dertiende eeuw werd deze expressie in een anoniem Engels manuscript gebruikt voor koning Richard I Leeuwenhart (overleden in 1199).¹

Vreeswekkend voorbeeld

Dat Frederik II door tijdgenoten en historici als een controversieel persoon beschouwd wordt, blijkt uit de volgende voorbeelden. De een noemde hem de 'antichrist' (Joachim van Fiore), de ander de 'messias' (Petrus van Eboli), en 'de eerste Europeaan naar mijn smaak en een genie onder de Duitse keizers' (Friedrich Nietzsche). En ook 'een *exemplum tremendum* (een vreeswekkend voorbeeld), een model van de totalitaire staat' (Richard Seewald). Ook de waardering vandaag de dag loopt sterk uiteen, van heel bewonderend tot sterk afwijzend. Dit verschil in waardering is zelfs geografisch traceerbaar: in Zuid-Italië wordt hij vereerd, in Noord-Italië verguisd en in grote delen van Duitsland is hij vrijwel vergeten.² De reden dat hij in Zuid-Italië vereerd wordt, heeft te maken met de tijd dat hij daar gewoond en geleefd heeft, dat het centrum van het keizerrijk zich daar toen bevond en dat hij gezorgd heeft voor voor- spoed op vele terreinen. Met hem als persoon wil men zich graag identificeren in de hoop dat het op deze regio afstraalt. In Noord-Italië moet men niets van hem en zijn familie hebben, omdat hij de opkomende steden, verenigd in de Lombardische Liga, aan zijn gezag wilde onderwerpen en hij hun economische en politieke ontwikkeling belemmerde.

De politieke partij Lega Nord, ook in naam een verwijzing naar de Lombardische Liga, is nog steeds een voorbeeld van verzet: tegen centraal gezag en vóór meer autonomie. In Duitsland ten slotte is hij wel bekend in Zwaben, het gebied waar de familie Hohenstaufen vandaan komt, maar in de rest van het land veel minder. Bij de Duitse uitzending in 2003 van *Unsere Besten. Wer ist der Deutsche?* (in Nederland bekend als *De grootste Nederlander*) eindigde Frederik II op de vierennegentigste plaats, vóór voetballer Uwe Seeler, maar na sekskoningin Beate Uhse

Kruistochtbelofte

Dat sommige mensen Frederik zo hoog waarden, heeft voor een groot deel te maken met mythevorming rondom zijn persoon. Ik zal enkele mythes de revue laten passeren. Allereerst de mythe dat Frederik II een vredesstichter zou zijn geweest. Deze mythe is het duidelijkst te herkennen bij de Zesde Kruistocht. Door zijn huwelijk in 1225 met Isabella van Brienne verkreeg Frederik II het recht om zich als keizer Jeruzalem toe te eigenen. In de ogen van de paus stelde Frederik zijn belofte om op kruistocht te gaan, een belofte die hij al in 1215 in Aken tijdens zijn kroning tot Rooms-Duits koning had gedaan, te lang uit. In het bijzonder de moslimopstanden op Sicilië (hierover later meer) leidden tot dat uitstel, een uitstel waarvoor de paus hem in 1227 excommuniceerde. Toen hij uiteindelijk een jaar later alsnog besloot te gaan, was al snel duidelijk dat hij een te klein leger had en dat er in het Heilige Land veel onenigheid was. Dankzij diplomatieke onderhandelingen met ►

¹ M. Brando, *Lo strano caso di Federico II di Svevia. Un mito medievale nella cultura di massa*, Bari 2008, p. 163-164. (Voor een vertaling/ uitgebreide samenvatting, zie: <http://tinyurl.com/jrl889b>; Hubert Houben, *Kaiser Friedrich II. (1194-1250). Herrscher, Mensch und Mythos* (Stuttgart 2008), p. 193-194.

² Brando, p. 33-124.

Castel del Monte in Apulië, Zuidoost-Italië, werd in opdracht van Frederik II gebouwd.

3 D. Abulafia, *Frederick II. A Medieval Emperor* (Londen 1988), p. 439.

4 D. Alighieri, *Convivio*, vierde boek (*Le dolci rime d'amor, ch'è solia*), H 3 (1304-1307).

5 Dat VII tussen haakjes staat, heeft te maken met het ont-nemen van Hendriks koningschap door Frederik II, onder wiens bewind hij koning was. Dit 'rangnummer' is vervolgens overgegaan op de Hendrik die vanaf 1308 koning van Duitsland was en vanaf 1312 keizer van het Heilige Roomse Rijk. Later werd die VII alsnog, als een soort eerherstel, toegevoegd aan de eerdere Hendrik, waardoor de Duitse geschiedenis een koning Hendrik (VII) en een keizer Hendrik VII kent.

6 Zo gaf Hendrik (VII) bijvoorbeeld aan Nijmegen in 1230 stadsrechten. Zie ook: H. Kurstjens, p. 19-22.

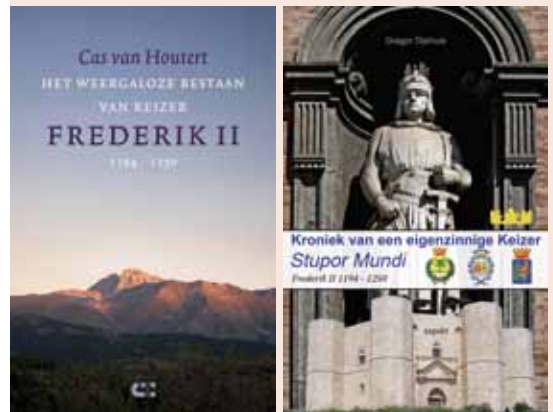
7 Eigenlijk is het gebruik van het begrip verlichting, net als het eerder gebruikte woord tolerantie, in deze middeleeuwse context een anachronisme.

de moslims onder leiding van sultan Al-Kamil, kreeg hij het koninkrijk Jeruzalem voor tien jaar in handen, een politiek compromis. Het compromis draagt bij aan zijn mythevorming als vredesstichter: het was de enige kruistocht waarbij geen geweld gebruikt is.

In werkelijkheid was het een pragmatische oplossing, een win-winsituatie: hij werd koning van Jeruzalem en had voldaan aan zijn kruistochtbelofte en Al-Kamil won tijd om zijn wankele machtsbasis in eigen land te versterken. Vanwege zijn excommunicatie en zijn conflict met paus Gregorius IX wilde patriarch Gerold hem echter niet kronen in Jeruzalem. Frederik had geen steun van de kerk en ondertussen meer vijanden dan vrienden gemaakt. Uiteindelijk heeft hij met de staart tussen de benen het Heilige Land moeten verlaten.

Anachronisme

De tweede mythe is dat Frederik een tolerant vorst zou zijn. Deze mythe is gebaseerd op de multiculturele samenleving die Zuid-Italië lange tijd was. Tussen 1222 en 1225 sloeg Frederik II op Sicilië met veel geweld moslimopstanden neer. Daarna deporteerde hij het restant van de opstandelingen naar een geïsoleerde, voor hen vreemde omgeving: de stad Lucera, in Apulië. Daar bood hij hun bescherming en garandeerde hun vrijheid om hun godsdienst uit te oefenen. Zij werden daarop trouwe onderdanen van hem. Maar was Frederik II dan een voorbeeld van een tolerant vorst? Hoe is het te rechtvaardigen om iemand een voorloper van tolerantie te noemen als hij eerst de moslims op Sicilië op een gewelddadige en wrede manier probeerde te decimeren om zo zijn centralistische politiek door te voeren? En mogen we in dit verband wel spreken van tolerantie? Het is in relatie tot de middeleeuwen een anachronistisch

Het weergaloze bestaan van keizer Frederik II, 1194-1250. Cas van Houtert (IJzer, Utrecht 2016), 432 blz., € 24,95

Kroniek van een eigenzinnige Keizer. Stupor Mundi. Frederik II 1194-1250. Gregor Dijkhuis (Aspekt, Soesterberg 2015), 311 blz., € 22,95

oude Romeinse keizers: hun status, de Romeinse wetgeving, het streven naar een vergelijkbaar groot rijk, het zich laten afbeelden op munten als een Romeins keizer met lauwerkrans, et cetera. Zelfs Dante Alighieri noemde hem 'de laatste Romeinse keizer'.⁴ Maar ook in zijn politieke handelen was hij conservatief, getuige het conflict dat hij kreeg met zijn zoon Hendrik (VII).⁵ In afwezigheid van zijn vader regeerde Hendrik (VII) over het Rooms-Duitse rijk, maar week na verloop van tijd af van de door zijn vader opgelegde politieke voorschriften. De belangrijkste tegenstelling tussen vader en zoon ging over de juiste benadering van de rijksvorsten, met andere woorden over de vraag hoe en met welke vorsten de koning het beste zou kunnen samenwerken. Frederik zocht de samenwerking met de rijksvorsten die hij nodig had voor zijn keizerlijke politiek, terwijl Hendrik diezelfde vorsten tegen zich in het harnas joeg en van zich vervreemde door voor de opkomende steden te kiezen.⁶ Dat was pas modern! Dat wil overigens niet zeggen dat Frederik geen moderne trekken had als vorst, het is alleen te eenzijdig om alleen dat aspect te benadrukken.

Kettervervolger

Een vierde mythe is de overlevering dat Frederik een atheïst, ketter of zelfs een moslim zou zijn. In 1238 zou paus Gregorius op een beledigende manier gezegd hebben dat Frederik niet alleen blasfemisch en een atheïst zou zijn geweest, maar ook homoseksueel. En niemand minder dan Friedrich Nietzsche schreef in *Ecce Homo* dat hij juist grote bewondering had voor de grootste keizer der Hohenstaufen, Frederik II, atheïst en antiklerikaal 'comme il faut'. Maar Frederik zelf onderstreepte altijd zijn rechtgelovigheid en beschouwde zijn excommunicatie als een groot onrecht, als een vergrijp tegen de

'Wat blijft is de fascinatie, niet de bewondering voor, maar de verwondering over Frederik II'

begrip. Tolerantie is een modern denkbeeld dat pas gebruikt en toegepast wordt ná de Reformatie en tijdens de verlichting in relatie tot de menselijke waardigheid en het recht op een individueel geweten. Frederik had wel respect voor religieuze minderheden, maar we mogen dit niet verwarren met tolerantie in de moderne zin van het woord. De historicus Abulafia beweerde in zijn biografie over Frederik II dat 'zijn koningschap het einde markeert, niet het begin van een tolerante en multiculturele samenleving in Sicilië'.³

De derde mythe is de mythe van Frederik als een modern vorst. Het is opnieuw Abulafia die Frederik van zijn voetstuk haalt door hem te beschrijven als iemand die 'eerder achteruit dan vooruitkeek, een solide conservatief'. Enkele voorbeelden ter illustratie daarvan. Hij greep in alles terug op de

goddelijke wereldorde. Dat Frederik geen atheïst was, bleek ook uit de gesprekken die hij met Michael Scot, een middeleeuwse geleerde, voerde. Het was voor beiden vanzelfsprekend dat God de aarde had geschapen en dat Hij na hun dood over de mensen zou oordelen. Frederik ontleende ook zijn keizerschap aan de goddelijke almacht en de door Hem gewilde wereldorde. Opmerkelijk is ook het respect dat Frederik had voor religieuze minderheden, zoals joden en moslims; tegelijkertijd was hij een fanatieke kettervervolger en trad hij hard op tegen in het bijzonder de Waldenzen in Lombardije. Hij beschouwde zichzelf zonder twijfel als een christelijke, door God ingezette machthebber en hij is zeker niet de atheïst waar hij door menigeen voor gehouden wordt. Een laatste mythe is die van Frederik als een verlichtingsdenker. Frederik II had veel belangstelling voor de wetenschap. Hij schreef ook een beroemd boek over de valkerij: *De arte venandi cum avibus* ('Over de kunst van het jagen met vogels'). Daarnaast hield hij zich bezig met wiskunde, voerde hij filosofisch-theologische discussies aan het hof, deed aan astronomie, astrologie, medische wetenschap (met grote inbreng van Arabische wetenschappers), rechtswetenschap, aan literatuur en aan bouwkunst (onder andere Castel del Monte, waar overigens ook veel mythes over in omloop zijn). Kortom: Frederik was zeer geïnteresseerd in wetenschap en cultuur en ook de rede en de waarneming stonden bij hem hoog in het vaandel. Wat dat betreft zou je hem in zijn benaderingswijze een voorloper van de verlichting kunnen noemen.⁷ Hij stond echter zeker niet afwijzend tegenover het geloof en hij droeg ook zeker niet bij tot de modernisering van de samenleving waar de latere verlichting door gekenmerkt werd, zoals het vrijheids- en gelijkheidsbeginsel en de mensenrechten. Bovendien was hij niet de enige vorst die zich in zijn tijd intensief bezighield met wetenschap. Ook andere vorsten, zoals Alfons IX en Alfons X, koningen van León en Castilië in de twaalfde en dertiende eeuw, deden dat. Volgens de Amerikaanse mediëvist Robert Burns zou eerder Alfons X *Stupor Mundi* genoemd moeten worden dan Frederik II. Dat neemt niet weg dat Frederik grote verdiensten heeft gehad op wetenschappelijk en cultureel gebied.

Verwondering

Frederik is een fascinerende persoonlijkheid, ja, in sommige opzichten zelfs een groot vorst, iemand met een veelzijdig talent (onder andere als wetenschapper), maar ook een controversiële middeleeuwse vorst. Hij leent zich uitstekend om te mystificeren en om te gebruiken voor identiteitsdoeleinden, zoals in Zuid-Italië. Dat is tegelijkertijd het gevaar en een valkuil. De twee nieuw verschenen Nederlandse publicaties over hem houden veel van die mythes in stand. Dat is jammer, maar aan de andere kant wordt Frederik II door deze publicaties wel voor

een breed publiek toegankelijk. Alleen ontbreekt het daarbij aan een verantwoording van bronnen; het lijkt daardoor alsof de weergave feitelijk is. In werkelijkheid is er sprake van een door bewondering ingekleurde beeldvorming. Wat blijft is de fascinatie, niet de bewondering voor, maar de verwondering over Frederik II.

Frederik II, een modern of een conservatief vorst? Het ligt er maar aan hoe je het bekijkt. Hij is eerst en vooral een kind van zijn tijd, een echte middeleeuwer.

De auteur dankt Ton Vissers en Wim Rongen voor hun opmerkingen en bijdragen. ■

Verder lezen

D. Abulafia, *Frederick II. A Medieval Emperor* (Londen 1988).

M. Brando, *Lo strano caso di Federico II di Svevia. Un mito medievale nella cultura di massa*, (Bari 2008).

H. Houben, *Kaiser Friedrich II. (1194-1250). Herrscher, Mensch und Mythos* (Stuttgart 2008).

H. Kurstjens, *De Hohenstaufen en Nijmegen (circa 1150-1250)* (Nijmegen 2016).

W. Stürner, *Friedrich II, Teil I: Die Königsherrschaft in Sizilien und Deutschland, 1194-1220 en Teil II: Der Kaiser: 1220-1250* (Darmstadt 2003).

Portret van Frederik II met zijn valk. Afbeelding uit het boek *De arte venandi cum avibus*. Dit manuscript uit de Vaticaanse bibliotheek dateert uit het einde van de dertiende eeuw.

Op de website van *Kleio* is een bijlage te downloaden met teksten en een enkele afbeelding waarmee in de klas geoefend kan worden. Bij welk tijdvak (2 t/m 7) past Frederik II het beste wat betreft zijn ideeën en gedachtegoed? Was hij een vorst die meer hoorde bij de oudheid (O), bij de (late) middeleeuwen (M) of bij de renaissance (R)?

